

УДК 316.3 + 37

Н.М. МІКУЛАК

АРХЕТИП МАТЕРІ ЯК ОСНОВА ЖІНОЧОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Мікулак Наталія Михайлівна – Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, доцент кафедри філософії і культури здоров'я, кандидат філософських наук

Проаналізовано Архетип Матері як основу жіночої ментальності. Визначено філософсько-освітні аспекти сучасної жіночої ментальності

Ключові слова: філософія освіти, жіноча ментальність, Архетип Матері.

Проанализировано Архетип Матери как основу женской ментальности. Определены философско-образовательные аспекты современной женской ментальности.

Ключевые слова: философия образования, женская ментальность, Архетип Матери.

Highlights the analysis of the Mother Archetype as the basis of women's mentality. Philosophical and educational aspects of modern women's mentality are defined.

Key words: philosophy of education, women's mentality, Mother Archetype

© Н.М. Мікулак, 2013

Постановка проблеми. Вивчаючи менталітет як важливу складову духовної культури народу, спільноти і особистості, представники різних наук давно звернули увагу на той факт, що чоловіки і жінки по-різному сприймають навколишній світ, що, в свою чергу, доводить існування відмінностей і в їх менталітеті. Однак якщо дослідження чоловічої природи, ментальності, яка водночас часто представляється і людською взагалі, мають глибоке коріння і у стародавній, і у зарубіжній, і у вітчизняній науці, то жіноча проблема навіть на сьогоднішній день розцінюється як маргінальний аспект, а то і такий, що не заслуговує на увагу серйозних наукових дисциплін. Зокрема у філософії ще з античності була започаткована традиція виключення жінки як нераціональної істоти з процесу пізнання, і протягом століть цілком офіційно існувала наукова мізогінія (жіноненависництво), а також всім відома жорстока практика середньовічного фізичного знищення жінок. Дискримінація жінок в історії, науці і реальному житті на сьогодні незаперечний факт. І що парадоксально, – саме функція материнства у реальності призвела до дискримінаційних наслідків в історії становлення жінки як особистості. Адже обмеження сфери життя жінки лише сім'єю, народженням та вихованням дітей, домашнім господарством сформувало у жінки більш обмежений світогляд, ментальну запрограмованість на чітко визначені сфери діяльності, і, як наслідок, виключило більшість жінок з процесу суспільної діяльності.

Сьогодні жінка стає повноцінним і об'єктом, і суб'єктом людської життєдіяльності. Більше того – цивілізація як ніколи потребує того безмежного цінного потенціалу, що знаходиться в ментальних схронах жіночого материнства, і який у всьому розмаїтті повсякденного життя достатньо успішно використовувати ще не навчилися ні суспільство, ні сама жінка. Навпаки: поєднання сучасних пріоритетів жінки з материнством стикається з багатьма труднощами і проблемами. Філософське

осмислення даного питання на рівні розгляду Архетипу Матері, з залученням відповідних освітніх стратегій, на нашу думку, сприятиме більш ефективному і комфортному входженню жінки в різноманітні суспільні процеси, становленню її сучасної ментальності, енергійної активної багатогранної особистості, здатної реалізовуватися в усіх сферах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення ментальності взагалі, а жіночої – тим більше має ще дуже недавню історію в науці, хоча, безумовно, ментальність народу, націй і спільнот формувалася від початку зародження людства. У той же час на сьогодні ментальний підхід є досить розповсюдженим, і вивченням ментальностей як спільнот, так і особи займаються різні дисципліни.

У сучасній філософській думці розглядаються різні аспекти жіночої ментальності. Так, у дослідженнях І. Єршової-Бабенко, Є. Ільїна представлені філософсько-методологічні аспекти розвитку, становлення ментальності сучасної жінки, Є. Корабліної, О. Мірошниченко - психологічні особливості. В. Макаров, І. Маяк, Н. Недезьська, Н.Пушкарьова, В. Успенська розглядали історико-соціальні особливості жіночої ситуації у суспільстві взагалі та проблеми формування її ментальності, колективної жіночої свідомості зокрема. В. Гупаловська, А. Кавалеров, А. Корецька, Л.Рибцова, Г. Сілласте, А. Юрціня досліджували духовну сферу, ціннісні пріоритети жінки, особистісні аспекти її ментальності. Ментальні особливості української жінки розглядали О. Забужко, Н. Зборовська, Т. Хома. Роль освіти у становленні ментальності жінки досліджували О. Давидюк, Г.Лактіонова, М. Рижкова, В. Суковата. Для виявлення сутності жіночої ментальності велике значення мають праці П. Андреевої, Г. Брандт, К. Хорні [2, С.6].

У контексті необхідності використання гуманістичних цінностей як основи ментальності нового толерантного типу людини увагу науковців все

частіше привертає жінка як природний носій так званих традиційно жіночих цінностей, що майже повністю збігаються з загальнолюдськими, вищими, гуманістичними цінностями, запровадження яких сьогодні потребує вся система ментально несумісного, насильницького світопорядку.

Тому виникає необхідність здійснити більш детальне дослідження ментального потенціалу жінки як перспективної і активної частини людства, гуманістичне сутнісне начало якої найбільше виявляється у материнському архетипі. Хоча у філософських дослідженнях все більшого значення надається вивченню найдревніших архетипів, у т.ч. Архетипу Матері, філософсько-освітні аспекти цієї проблеми ще мало вивчені та малорозповсюджені в науці.

Мета дослідження. Проаналізувати Архетип Матері як основу жіночої ментальності у контексті філософії освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маючи на увазі архетипну материнську основу жіночої ментальності, слід, у першу чергу, звернути увагу на роботи російської дослідниці Андреевої П.А., яка, аналізуючи Архетип Матері, що є найдавнішим у всіх культурах і втілює в собі так звані «ідеальні» характеристики ментальності «жіночого світу», робить висновок про те, що така цінність як материнство, є основою всякої жіночої ментальності в усі часи і у всіх народів. Важливість цього висновку змушує більш детально зупинитися на даних дослідженнях [1].

Як особливість менталітету жінки, П. Андреева зазначає, що простір ментальності «жіночого світу» спирається у своєму існуванні на наступні положення: світ ідеальний; ідеал недосяжний; життя (рух) як сенс життя; істина незбагненна; ідеальне і реальне змішані; сміх носить іронічно-рефлекторний характер; проявляється схильність до синтезу; потворне (деформоване, хворе) сприймається як естетичний зміст; світ багатозначний; світ пізнається через почуття (тобто зримо-осяжний) [1]. Жіночності властиві позитивні соціостатеві характеристики: чарівність, привабливість, чуйність і турботливість, життєрадісність, товариськість, інтерес до протилежної статі, делікатність. Дані характеристики формують образ жінки, який приймається за еталон у суспільстві. Типово жіночий образ включає також ряд рис, пов'язаних із соціальними й комунікативними вміннями, з теплотою і емоційною підтримкою. Вищезазначені характеристики можна визначити як моделі, для досягнення яких необхідне здійснення певного освітнього впливу на майбутніх жінок.

Однак ідеалізовані риси образу доповнюють і негативними якостями – формалізмом, пасивністю, зайвою емоційністю. Тобто виходить, що водночас необхідні і такі освітні стратегії, які б обмежували або нейтралізували формування негативних рис. При цьому слід зазначити, що хоча практично неможливо зустріти реальне втілення «ідеального» набору соціостатевих характеристик у житті, суспільство в процесі соціально-історичного розвитку виробило стійкі рамки прийняття образу жінки, наділило його певними якостями.

Звідси випливає, що статеві стереотипізація – це задані жорсткі кордони поведінкових атрибутів жінки. Здавна їй приписувалося бути більш емоційною, життєрадісною, чутливою і комунікабельною, ніж чоловік. Намагаючись відповідати на питання, чому ж саме ці якості вписані в категорію «жіночої ментальності», П.Андреева і звертається до такого основного зберігача культури, своєрідної константи, апріорно структурного елементу психіки як архетип. В рамках логіки здійснюваних Андреевою П. розвідок відбувається звернення до Архетипу як поняття, що сходить до традицій платонізму і грає головну роль в «аналітичній психології», розробленій К.Г. Юнгом. Згідно з теорією вченого, під «особистісним» несвідомим існує більш глибинний шар – «колективне несвідоме», що є успадкованою, а не соціально набутою основою, «схроном» душевного життя людей. «Колективне несвідоме є та частина душі (psyche), яку можна відрізнити від особистого несвідомого на тій підставі, що вона не зобов'язана, подібно до останнього, своїм існуванням особистому досвіду і, отже, не є особистим надбанням. У той час як особисте несвідоме складається, по суті, зі змістів, які у свій час були свідомими, а потім зникли зі свідомості в результаті забування або витіснення, змісти колективного несвідомого ніколи не перебували у свідомості і, таким же чином, ніколи не були набуті індивідуально, тобто вони зобов'язані своїм існуванням виключно спадковості. Тоді як особисте несвідоме складається здебільшого з комплексів, зміст колективного несвідомого складають, по суті, архетипи» [5, С.69-70].

Таким чином, архетипи є відбиток постійно повторюваного досвіду людства і являють собою найглибші ментальні пласти людини. Деякі архетипи зустрічаються вже у тварин; вони ґрунтуються на специфіці живої системи взагалі, виступаючи як вияв життя, чий статус вже не піддається подальшому поясненню. Але архетипи – це не тільки відбитки постійно повторюваних типових досвідів, а й разом з тим вони емпірично виступають як сили або тенденції до повторення тих же самих досвідів, виявляючи особливий спонукаючий до дій вплив. Тобто архетипи виступають несвідомими образами самих інстинктів, моделями (patterns) інстинктивної поведінки [5, С.71].

До найбільш древніх і стійких архетипів К.Юнг відносив архетипи Anima (Душі), Матері-землі, тіні (тіньової сторони особистості). Основна відмінність жінки – природна, біологічна і соціально значима – це здатність до продовження роду, до виношування і народження дитини, тобто її здатність бути матір'ю. На думку філософа В.А. Раміх, материнство представляє собою «умовний код, систему знаків, продиктованих етнографічно заданим середовищем і відповідним історико-культурним нашаруванням, який гарантує стабільність даного соціуму, самої культури» [3, С.92]. А роль сполучної ланки в цьому ланцюзі, на думку П.Андреевої, виконує архетип Матері. Саме архетип Матері, прообраз якої є найдавнішим у всіх культурах, втілює в собі традиційні «ідеальні» характеристики ментальності «жіночого світу».

Архетип Матері або Великої Матері є інтерпретацією Юнгом материнського комплексу Фрейда і оприявнює ту величезну роль, яку відіграє в житті людства материнство. У порівнянні з іншими, цей архетип більш складний, здійснює базовий вплив на формування особистості, і може утворювати автономний комплекс. Психолог вважає, що архетип може активізуватися в самих різних ситуаціях: «Його суть – магічний авторитет усього жіночого, мудрості, чогось милостивого, магічного відродження і темно-дрімучої, захоплюючої безодні...» [5, С.211]. Тобто в основі жіночої ментальності, робить висновок П.Андреева, знаходиться саме Архетип Матері, що вимагає його вивчення та виховання, особливо в освітньому процесі під час виховання дівчаток. Дослідження найдавніших історичних пам'яток показує, що образні репрезентації Архетипу Матері присутні практично у всіх культурах, і це були Деметра або Кора в міфах; Софія в християнсько-міфічній традиції. Великій матері богів, яка мала багато різноманітних імен, поклонялися у Фракії, в районі річки Танаїс, у Вірменії, повсюдно в Малій Азії та Сирії, у Китаї тощо.

Важливо, що образ Матері на початковій стадії був пов'язаний, перш за все, з природою. Шанування Матері-природи у греко-римській традиції відбилося в культурі Деметри і Реї. Проте у Християнському культурі Діви Марії, який був унікальний тому, що Марія була земною жінкою (від неї відбулося людське в Ісусі Христі), а не богинею, вже відбувся повний розрив з віковою традицією шанування Матері-природи, яка, по суті, була традицією поклоніння силам природи.

Тобто відбулося переміщення «центру ціннісного тяжіння» з природної сили на силу жіночу (через її, жінки, нерозривний зв'язок з природою, який є не менш важливим). В язичництві також дуже поширеним було шанування жіночих, материнських культів. Всі жіночі персонажі в слов'янській міфології, по суті, зводяться до єдиного синкретичного образу – образу Великої Богині-Матері, Матері-землі. Вона, в найбільш древніх варіантах, – джерело всього сущого, те, що породжує начало, з її лона народжується все живе і неживе. Оскільки вона вважалася втіленням відтворюючої сили природи, її уподібнювали жінці. Вона годувальниця і заступниця, що плекає своїх дітей і карає їх ворогів. Рідна земля наділяється жіночим або навіть материнським образом. Жіночий образ і у самої Древньої Русі.

У християнській культурі слов'янських народів Росії, України жіноче начало займає надзвичайно важливе місце. Жіночий образ має сама християнська церква – «наречена Христа», Мати-заступниця за мучеників віри, розрадниця. Виключне місце займає образ Богородиці, ікона якої була найбільш шанованою і улюбленою на Русі. Матір Божа є захисниця православних і від зовнішніх ворогів, і навіть від суворого Бога-Отця. В Україні Богородиця вважалася покровителькою запорізьких козаків, вона виступає ніби в ролі посередниці між Богом і людьми, її шанували як берегиню життєтворного начала. У древніх епохах саме жіноче божество вважалася головуючим у пантеоні.

Богиня-Мати, як правило, була присутня у більшості містерій і міфологій світу. У міфологічній моделі світу образ Великої Богині є полісемантичним, але найчастіше її образ ототожнюють із землею, і в більш широкому сенсі – з жіночим творчим началом у природі. Таким чином Богиня-Мати виконувала дві основні функції: функцію творення (участь у творенні світу, покровительство родючості ґрунту, худоби і т.д.); і функцію захисниці, берегині сім'ї і домашнього вогнища – які і стали основою жіночої ментальності [1].

Звідси виходить, що жіноча ментальність (фемінність, жіночність) як специфічна риса особистості жінки відображає накопичені століттями етичні та естетичні цінності особистості жінки, такі, як: м'якість, ніжність, доброта, сердечність, терпіння, милосердя, вміння створювати красу навколо себе – це те, що завжди цінувалося в жінці, і в чому відчуває потребу кожна людина. Моральні якості жінки, які мають велике значення в житті суспільства, своїм корінням також сягають глибинних підвалин материнської ментальності – архетипу Матері. Так, оскільки від її душевної чуйності, терпіння, самовідданості і любові залежить моральне здоров'я дітей, сім'ї, суспільства в цілому, сформувалася підвищена відповідальність за поведінку жінки в ментальності самої жінки і суспільства у тому числі. Не випадково ж природа зв'язала любов і дитину з існуванням жінки сильніше, ніж з існуванням чоловіка. Одним з характерних якостей особистості жінки є її висока комунікативність. Виникнення цієї якості також безпосередньо пов'язане з функцією материнства, яке перетворило спілкування в явище внутрішнього світу жінки. В материнстві знаходиться коріння і виховної функції, яка додатково збагатила комунікативні властивості жінки, тому що буття для дітей було необхідною умовою буття для себе.

Відповідно до теорії індивідуальної психології А. Адлера, природа наділила людину вродженим «соціальним почуттям». Під цим терміном психолог розуміє прагнення до фізичного контакту, емоційної прихильності, дружнього єднання. Від ступеня розвиненості соціального відчуття в людині залежить її здатність жити насиченим духовним життям, у єдності з іншою людиною, з людством. Соціальне почуття, згідно з дослідженнями Адлера [4, С.180-183], це інстинктивна і в той же час усвідомлювана і керована здатність бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого. І знову ж таки найбільшою мірою це почуття залежить від жінки, яка через біологічні і суспільно-історичні причини споконвіків займається вихованням людини, прищепленням їй певних навичок, включенням її в мережу людських відносин. До того ж, жінка здатна виявляти свої материнські почуття і до чоловіка, якого любить, і до того чоловіка, який повинен стати батьком її дитини, більше того – він і сам у певному сенсі стає ніби її дитиною, і вже лише тому чоловік теж попадає в зону жіночого впливу. Тобто материнське ставлення у ментальності жінки має здатність перенесення на оточуючий світ, і чим ширшим буде ставати сфера її життєдіяльності і світосприйняття, тим далі, за

сприятливих умов, буде розповсюджуватися цей безцінний потенціал гуманістичних цінностей, наповнюючи світ новим позитивним змістом і новими ментальними стратегіями спільної життєдіяльності на планеті.

Висновки. Таким чином, «набір» якостей, що характеризують традиційну жіночу ментальність (емоційність, експресивність, чуйність, комунікабельність, толерантність, доброта, любов, терпимість, покірність, жертвовність, орієнтованість на колективність і т.д.) зобов'язані своїм походженням архетипу Матері, і його коріння так само виявляється і у ментальності сучасної, радикально наляштованої феміністки, і у ментальності поважної і щасливої матері – домогосподарки великого сімейства. Тобто, які б цінності не обрала сучасна жінка як пріоритетні для своєї життєдіяльності, так чи інакше, але питання узгодження своїх цілей з ментально-потужним пластом цінностей, пов'язаних з народженням (або ненародженням) дітей, тобто з материнством, вона змушена буде вирішувати рано чи пізно – тому що цей архетип як природна програма і соціокультурна цінність є в основі ментальності кожної жінки і має креативну здатність як до прямої, так і опосередкованої активації від найменшого зовнішнього або внутрішнього поштовху.

Тому осмислення цього феномена як своєї внутрішньої можливості, потреби, реалізації має здійснюватися жінкою свідомо на основі самопізнання, самоусвідомлення, самовизначення і відповідної самореалізації чи самоактуалізації. Така робота можлива на основі суттєвої допомоги освітньої сис-

теми, яка має орієнтувати підростаюче покоління на вищі, гуманістичні, загальнолюдські цінності.

Але вищі цінності людства співпадають з материнськими, жіночими цінностями, які є основою ментальності жінки. Таким чином і цивілізація і кожне суспільство сьогодні приходять до розуміння потужного ментального потенціалу жінки саме у сенсі його гуманістичних можливостей поширення нового жіночого проекту як проекту позитивного цивілізаційного розвитку на основі застосування ненасильницьких жіночих стратегій, ментальної толерантності. Тому проектування сучасної жіночої ментальності має здійснюватися в першу чергу через впровадження спеціальних освітніх програм для дівчаток-жінок, що базуються на основі вищих цінностей як цінностей материнства.

В контексті освіти мають обов'язково враховуватися аспекти як щодо змістовного наповнення програм даними про всі особливості жіночої ментальності, так і спеціальними освітніми технологіями психолого-педагогічного впливу, що допомагають дівчаткам, жінкам пізнавати ці свої особливості і здійснювати певну позитивну корекцію на основі розширення зони самоусвідомлюваного в своїй ментальності. Таким чином основна філософсько-освітня проблема полягає в тому, щоби в кінцевому результаті жінка змогла стати свідомим користувачем своєї власної ментальності і за допомогою гендерно врівноваженої освіти опанувати всім сучасним арсеналом всебічного розвитку та реалізації своєї особистості на основі усвідомленого самостійного вибору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева П. А. Архетип Матери, как составляющая сущность женской ментальности [Электронный ресурс] / П.А.Андреева. — Режим доступа: http://analiculturolog.ru/component/k2/item/345-article_14.html
2. Мікулак Н.М. Філософсько-освітні засади становлення модерної жіночої ментальності: Автореферат канд. дис. / Н.М.Мікулак. — Одеса, 2011. — 16с.
3. Рамих В. А. Материнство как социокультурный феномен: дис. докт. филос. наук / В. А. Рамих. — Ростов-на-Дону, 1995. — 236с.
4. Сисоева С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки / С. О. Сисоева., І. В. Соколова. — К.: Центр навч. літ-ри, 2003. — 308с.
5. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: Сборник / К. Г. Юнг. — СПб.: Университетская книга, 1997. — 544с.